

Miten korona muuttaa kuluttajan arkea?

Kirjoitus kuvaa Covid-19 jälkeistä elämää Suomessa keskittyen lähinnä kulutuksen arvojen muutoksiin. Valistuneet arvaukset (ennusteet) perustuvat historialliseen kokemukseen aikaisemmista kulutuksen kriiseistä. On todennäköistä, että nopeat mutta lyhytkestoisimmat muutokset koskevat juuri kulutusta ja arjen markkinoita. Kaukomatkailun, ravintolatoimen tai vaikkapa autokaupan kaltaiset toimialat kärsivät ehkä vain lyhytaikaisesti, joskin aluksi kaikkein jyrkimmin. Mikä tärkeintä, joillakin toimialoilla koronakriisi vahvistaa (tai tappaa) iduillaan olevia toimintatapoja. Esimerkiksi vaatteiden verkkokaupan yleistymisen myötä koko muotiteollisuus tulee muokkaamaan jakeluketjunsä uusiksi. Sama pätee kirjojen kulutukseen. Digitaaliset äänikirjat kaappaavat tilaa perinteiseltä paperikirjalta. Myös massatapahtumat siirtyvät yhä enemmän verkkoon ja television välittämäksi. Kansalaisten perusarvot kuten myös ”suurkapitalismin arvonmuodostus” muuttuvat paljon hitaammin. Pitkän aikavälin seuraamukset ovat kuitenkin merkittävämpiä kuin kuluttajamarkkinoiden tasolla. Pääoman, tavarän ja työvoiman liikkuvuuden vähentyminen saattaa johtaa globaalin talouden fragmentoitumiseen. Mahdollisesti 150 vuoden poliittis-taloudellinen integraatiokehitys kääntyy kohti disintegraatioita osittain teknisen kehityksen avittamana.

Fernand Braudelin mukaan maailmanhistoria etenee kolmella erilaisella aikatasolla. **Suurkapitalismi**, globaali kapitalistinen systeemikonaisuus, esimerkiksi amerikkalaisten datajättien maailma, kehittyy kriisistä toiseen ja usein palautumattomasti. Euron mahdollinen hajoaminen edustaisi suurkapitalismin epäjatkuvuuden logiikkaa. ”Toinen historia”, **markkinat ja markkinatalous etenee** ennakoitavammin. Esimerkiksi ruoka- ja vaatekauppaa käydään lähes riippumatta siitä, mitä eurolle tapahtuu. Markkinoiden kehitys kytkeytyy suurkapitalismin kehitysvormiin kuitenkin paljon vahvemmin kuin Braudelin kolmas taso eli **ihmisen tavallinen arki**. Sitä leimaa toisteisuus, vakiintuneet rutiinit ja myös arvojen pysyvyys. Päivät ovat toistensa kaltaisia ja usein kulutus palautuu kriisien jälkeen ennalleen. Suurkapitalismin kriisit näkyvät sitä vähemmän, mitä enemmän arjessa toimitaan ”muumimamman tavoin” pahoihin aikoihin joustavasti varautuen. Kehityksmaissa tällainen sopeutumismekanismi näkyy siinä, kuinka kotityö ja -tuotanto korostuvat palkkatyön kriisiytyessä. Seuraavassa keskityn suurkapitalismin sijaan lähinnä suomalaisten muutuvaan arkeen koronakriisin jälkeisenä aikana. Virikkeitä etsin aikaisemmista kriiseistä ja keskityn ensisijaisesti kulutuksen muutoksiin, kun tulo- ja etuustaso romahtaa. En puutu ehkä kaikkein oleellisimpaan haasteeseen eli julkisen talouden kriisin mukanaan tuomiin muutoksiin.

1. Ennuste: Itsekästä solidaarisuutta

Italian ja Espanjan talouksien lähes täydellinen pysähtymisen myötä euro alkaa natista liitoksissaan. Pohjoisen maat Saksan myötä ovat pakotettuja hyväksymään itsekkäistä syistä solidaarisuuden Etelä-Euroopan maita kohtaan. Tuen myötä pohjoisen vahvat valtiontaloudet alkavat muistuttaa yhä enemmän Etelä-Euroopan velkatalouksia. Seurauksena on julkisen talouden massiiviset uudelleenjärjestely, joihin kuului mm. sosiaaliturvan muuntuminen osittain kansalaistuloksi.

1) Kulutus ja korona

Suomen 1990-luvun talouslamassa turismi, tupakka ja viina sekä ravintolassa ruokailu olivat suurimpia menettäjiä. Esimerkiksi ulkona syöminen väheni neljännekselle huippuvuodesta 1990 vuoteen 1993. Osalle suomalaisista kuluttajista lama ei merkinnyt minkäänlaista oleellista

heikennystä hyvinvoinnissa, osalle lama merkitsi siirtymää tupakasta sätkään ja purkkiteestä pusiteehen, osalle lama toi mukanaan nälän ja vilun. Keskimääräinen pääkaupunkiseudun kuluttaja ei joutunut supistamaan kulutustaan juuri lainkaan. Muualla Etelä-Suomessa ja Pohjois-Suomessa kulutusmenot supistuivat reaalisesti lähes viidenneksen lamavuosina. Koronakriisi kohtelee pääkaupunkiseutua nyt suhteellisesti paljon kovemmin.

1990-luvulla eniten kärsivät erityisesti kestokulutushyödykkeitä myyvät alat kuten auto- ja kodinkonekauppa. Syvimmällä kävi kuitenkin valokuvausala. Merkittävimmät muutokset talouden kriiseissä koetaankin iduillaan olevissa muutoksissa. Valokuvausalalle iski sekä devalvaatio että digitalisaatio. Samanlainen iduillaan oleva kehitys näkyi vaatekaupassa. 1990-luvun laman myötä suuri osa suomalaisista oppi käymään kirpputorilla ja kirpputorit vakiinnuttivat paikkansa kaupan muotona. Luultavasti verkkokaupan kymmenyksen osuus koko vaatekaupasta kasvaa roimasti, jos koronan uhka jatkuu pitkään. Viruspelkoiselle ihmiselle kirpputorit tai yleisemminkin jakamistalous saattavat kuitenkin olla tiensä päässä.

Ruuan verkkokauppa ei tule saamaan samaa jalansijaa kuin näytti koronakriisin alkuvaiheessa. Ongelma on tuoretuotteiden vastaanottaminen. Työolojen normalisoituminen ja etätyön väheneminen tekevät ruuan jakelusta vaikeampaa, kun kotona päivystys vähenee. On kuitenkin mahdollista, että ruuan kotiinkuljetus on saanut kuluttajat havahtumaan, kuinka mittava ajallinen ja taloudellinen uhraus kaupassakäynti on. Kuluttajatutkimuskeskuksen ajankäyttötutkimukseen perustuvan arvion mukaan kuluttajien tekemän jakelutyön arvo on samaa luokkaa kuin sosiaali- ja terveysmenot, kun työtä arvioidaan kotiapulaisen palkalla. Myös ekotaselaskelmien mukaan tavarajakelu kaupan toteuttamana on huomattavasti tehokkaampaa kuin kuluttajien autoilu kauppakeskuksiin. Kulutuksen ja tuotannon kriisit vahvistavat selkeimmin **iduillaan olevia muutoksia:**

2. Ennuste: Kriisin voittajat: verkkokauppa, noutoruoka, etätyö ja etäopettaminen

Koronakriisin seurauksena sähköinen verkkokauppa vakiintuu. Samoin tapahtuu noutoruokailulle, kokoustamiselle etäyhteyksillä ja myös jossain määrin etäopetukselle. Kokeilut paljastavat myös, kuinka kuormittavaa digitaaliteknologia on. Jo 2010-luvun työolotutkimukset olivat osoittaneet sen, kuinka erityisesti naisvaltaisilla aloilla uusi tekniikka oli alkanut johtaa työntekijöiden loppuun palamiseen. Nyt myös kodista tulee uudenlainen stressin sijaintipaikka, kun digitaalitekniikka tuo mukanaan jatkuvia läsnäolovaatimuksia ja ajallisia keskeytyksiä. Elisan vanha mainoslause ei enää tunnu houkuttelevalta: "*Haluan olla kaikkialla, kaikkien kanssa, kaiken aikaa, nyt ja aina*" (Elisa Communication -mainos, tammikuu, 2000).

3. Ennuste: Pakkodigitalisaatio ja uudet kollektiivit

Keväällä 2020 yliopisto-opettaja oppi pakon edessä käyttämään uusia digitaalisia osallistumisen ja osallistamisen välineitä. Samaan aikaan myös peruskoulun opettaja siirtyi digitaalisena koteihin ja opettajista tuli yhä enemmän etävalmentajia. Kotona työskentelevät vanhemmat sitoutettiin koulutyöhön. Muutaman kuukauden ”etätyöskentelykokemus” muutti radikaalisti koulunkäyntiä. Sama tapahtui yrityksissä, joissa nähtiin etätönn tuottavuusedut. Kuka enää haluaisi matkustaa kahden tunnin kokoukseen maapallon toiselle puolelle? Facebook siirtyy ensimmäisenä isona yrityksenä lähes täysin etätönn. Samalla se kehittää uudenlaiseen virtuaaliseen kohtaamiseen perustuvaa työpaikan sosiaalista mediaa.

Kulutuksessa suurin koronakriisin vaikutus saattaa olla fyysisen jakelun muuttumisena digitaaliseksi. Erityisesti tämä koskee kulttuurituotantoa:

4. Ennuste: Viihde privatisoituu ja jakeluketjut muuttuvat pysyvästi

2000-luvun alku oli suurten massatapahtumien aikaa. Korona virus muutti kaiken. Mardi Gras -festival (New Orleans), naisten päivä (Espanja&Suomi), uuden vuoden juhlinta (Kiina) ja yksi jalkapallo-ottelu (Atalanta-Valencia Italia) osoittivat massatapahtumien vaarallisuuden. Urheiluviihde siirtyy vuosiksi lähes kokonaan televisioruutuun, jos rajoitukset viruksen takia katsojarajoitukset jatkuvat. Urheilijat valittavat, että tyhjä katsomot eivät kannusta huippusuorituksiin. Samanlaista kehitystä kohti ”tilausteatteeria” ja ”tilausviihdettä” näkyi myös kulttuurisektorilla. Digitaaliset jakelu- ja maksujärjestelmät mahdollistivat kotiteattereiden kultakauden. Harva uskoi 1980-luvun arvioita, joiden mukaan televisio yhdistettynä tietotekniikkaan tappaa massatapahtumat: *”Esimerkiksi konsertit tekniikka pystyy tuomaan paremmin kotiin kuin ne kuulisi konserttisalissa, urheilu on television ääressä paljon nautittavampaa kuin Stadionilla”*(Philipsin varajohtaja, HS 9.1.1982). IBM:n Suomen toimitusjohtaja totesi että alueelliset keskittymät ja tapahtumat menettävät merkitystään: *”Menemme eräässä mielessä takaisin agraariyhteisöön, jossa kaikki tehtiin kotona ja samassa kylässä”*(HS 9.1.1982.). Kaikki toiminnot keskittyisivät siis koteihin. Näin ei käynytäkään vielä 2000-luvun alussa.

Kasvava digitalisaatio ja virtualisaatio synnyttää **vastavoimia**:

5. Ennuste: Materiaalisuuden ja kehollisen vastaisku

Uudenlaisessa digisuhdeiden maailmassa virtuaalisuus ei enää ole samanlainen hypetyksen kohde kuin vielä 2000-luvun alussa. Kysymys on enemmänkin tottumuksesta ja uudenlaisesta ikävästä välttämättömyydestä. Pakkodigitalisoitumisen paradoksaalinen seuraus on läheisyyden ja henkilökohtaisuuden uudenlainen arvostus. Ihmiskosketuksen kaipuu korostuu aikana, jossa kosketusta pitää välttää. Puhdas ja raikas ilma, hiljaisuus tai hyvä musiikki, kauniit esineet ja keholliset aistikokemukset korostuvat post-koronaarisen ajan edetessä. Enää ei haluta varoa pintojen sivelyä. Yhä useammassa paikassa jopa puolittut

alkavat kätellä, halata ja kevytläimäytellä samalla tavalla kuin aikaisemmin oli tapahtunut Suomen voitettua jääkiekon maailmanmestaruuksia

2.) Lamaan sopeutuminen

Kuluttajakäyttäytymisen kannalta merkittävimmät koronakriisin seuraukset saattavat liittyä suhteellisten hintojenmuutokseen:

6. Ennuste: Puoli-ilmaisen työvoiman loppu ja suhteellisten hintojen muutos

1300-luvun puolivälissä ”musta surma” tappoi monissa Euroopan maissa puolet kansalaisista. Tämä haastoi ratkaisevasti puoli-ilmaiseen työvoimaan perustuneen feodaalimaatalouden. Syntyi työvoimaa korvaavaa tekniikkaa. Kiltalaitos ja varhainen ’kauppa kapitalismi’ vahvistui varsinkin Keski-Euroopassa. Mitä tapahtuu koronakriisin yhteydessä, jos halpatyövoiman varaan rakennettu maailmantalous tulee samalla tavalla kyseenalaistetuksi? Ukrainalaiset maataloustyöntekijät, marjojen thai-poimijat tai kiinalainen halpatyövoima ovat mahdollistaneet suomalaisen kuluttajan korkean elintason halpojen hintojen ansiosta. Mikäli työvoiman ja tavaran halpaliike pysähtyy koronakriisiin, suhteelliset hinnat muuttuvat ja kuluttajien käyttäytyminen muuttuu. Omatuotanto muuttuu houkuttelevammaksi. Maatiloilla aletaan kerätä vihanneksia ja mansikoita aikaisempaa kalliimmalla työvoimalla. Tämän seurauksena kaupunkilaisten ostamien mansikoiden ja muiden maataloustuotteiden hinnat nousevat. Pitkän aikavälin seuraukset voivat olla suurempia. Tehdasmainen kaupunkiviljely esimerkiksi maan alla led-valojen avulla yleistyy ja pelloille tulee samanlaisia robotteja kuin metsänkorjuussa.

1990-luvun kulutuksen lama eteni vaiheittain. Ensimmäisessä vaiheessa kestokulutushyödykkeiden, hankinta tyrehtyi. Seuraavaksi alettiin sopeuttaa päivittäistavaroiden ostoja, etsiä halvempia tuotteita ja edullisempia myymälöitä. Kuluttaja sopeutui tulojen vähentymiseen:

Ensiksi hintasopeutumisen (suosia halvempia kauppvoja, tuotteita ja tuotemerkkejä), sitten määräsopeutumisen (ostaa vähemmän ja lykätä ostamista), osittain laatusopeutumisen (ostaa korkealaatuisia ja kestävämpiä hyödykkeitä) ja lopulta ehkä elämäntapasopeutuminen kautta (turvautua tee-se-itse tuotteisiin, yhteisomistus ja -hankinnat, asketismi ja vapaaehtoinen kulutuksen yksinkertaistaminen). Hintasopeutuminen näkyi halpahallien suosimisena sekä siirtymisenä halvempiin ruokiin ja juomiin ravintoloissa (ja yleisesti hintatietoisuuden kasvuna). Keskioluissa kalliiden tuontituotteiden myynti laski, kun kotimaisten tuotteiden pysyi ennallaan. Vaikka kokonaisuudessaan autokauppa kärsi, kaikkien halvimpien autojen myynti kasvoi. Koronakriisin

yhteydessä voisi olettaa, että kalliit sähköautot tai ympäristökriteerit menettävät merkitystään. Viimeiseen strategiaan, elämäntavan muutokseen ajaututaan vasta kun kriisi on tarpeeksi syvä ja odotukset tilanteen pysyvyydestä voimakkaat.

Kulutuksen lamat niin 1970- kuin 1990-luvullakin osoittivat, mitä vakavammin kuluttaja kriisiin suhtautui, mitä korkeammin koulutettu kuluttaja oli, mitä nuorempi ja mitä suurempituloisempi kuluttaja oli, sitä useampia vaihtoehtoja kuluttajalla oli sopeutua lamaan. Erityisesti koulutustaso näytti vaikuttavan sopeutumiskykyyn. Kun ylemmät sosiaaliluokat muuntelivat kulutustaan luovasti, heikkojen osaksi jää määrän ja rakenteen sopeuttaminen. Mitä kauemmin lama kestää sitä räikeämmäksi tämä eriarvoisuuden muoto tulee. Tulevaisuudessa vapaaehtoinen nuukuus sopeutumisen muotona voisi ilmetä pyrkimyksenä kohti askeettisempaa elämäntapaa, lisääntyvänä kotityönä ja -viljelynä sekä kollektiivisten kulutus- ja omistusmuotojen etsimisenä. Monet ekologiset paineet puhuisivat tällaisen kehityksen puolesta. Kansainvälinen tutkimuskirjallisuus kertoo kuitenkin, että siirtyminen nuukaan elämäntapaan saattaa olla usein vain rikkaiden ja koulutettujen etuoikeus.

7. Ennuste: Symbolinen (ekspressiivinen) omavaraisuus korostuu

Pandemian pitkittyessä etenkin varakkaimmat ihmiset irtisanoutuvat erilaisista kollektiivista infrastruktuureista ja riskikeskittymistä. Englanninkieliset sanat ”Off-the grid” ja ”Smart grid” viittaavat erityisesti energiantuotannon hajautumiseen. Näitä käsitteitä käytetään yleisemmin kuvattaessa yhteiskuntarakenteiden hajoamista varsinkin rikkaissa länsimaissa. Varakkaat perustavat omia aidattuja alueitaan, jotka ovat omavaraisia esimerkiksi energian tuotannossa, terveydenhoidossa ja koulutuksessa. Yhä useampi haluaa oman puutarhansa ja metsänsä. Hallinnan tunne, esimerkiksi oma kasvismaa keittiön ikkunalaudalla, tuntuu monesti tärkeämmältä kuin massiiviset maatalous- tai energiasektorin uudelleenjärjestelyt. Puutarha on jo antiikin ajoista merkinnyt turvaa ja paratiisia pahaa maailmaa vastaan. Saman tehtävää palvelee myös erilaisten käsityötaitojen elpyminen ja elvyttäminen kuten myös mökkeilyn kasvu. Kaukomatkat ja pysyvä asuminen lämpimämmissä maissa houkuttelee yhä harvempaa.

Suurtyöttömyyden oloissa uudenlaisia kulutusmalleja alkaa kehittyä. Oleellista on, onko uudelle toiminnalle kanavia. Mahdollisesti epävirallisen talouden elpyminen edellyttää virallisen talouden luomia edellytyksiä, toimitiloja ja käynnistysapua. Hyvä esimerkki löytyy 1990-luvun lamasta, kun tyhjiin toimitiloihin tuli niin kirpputoreja kuin salibandyhalleja. Kummallekin toiminnalle tämä merkitsi kriittistä käynnistyslaukausta. Vasta tarpeeksi syvä ja pitkä taantuma saa ihmiset muuttamaan esimerkiksi asuntoaan pienemmäksi tai rajoittamaan liikkumista. Historiallisen kokemuksen

valossa näyttää epätodennäköiseltä, että suomalainen kuluttaja kyseenalaistaisi koko elämäntapansa tulotason laskiessa useammankin vuoden ajan. Esimerkiksi sodan jälkeen palattiin hyvin nopeasti sotaa edeltäviin kulutusihanteisiin ja -tottumuksiin. Makeisten kulutus kasvoi suorastaan räjähdysmäisesti säännöstelykauden loputtua. Markkinoihin ja kulutuskäyttäytymiseen verrattuna arvoille on ominaista hitaat muutokset.

3) Mihin suuntaan arvot muuttuvat?

Arvotutkijoiden mukaan länsimaissa tärkein pitkän aikavälin muutos on materiaallisen elintason arvostuksen lasku. Kysyttäessä vuonna 1963 ihmisten toiveista, valtaosa suomalaisten vastauksista liittyi auton ja television kaltaisiin kestokulutushyödykkeisiin. 1970-luvun öljykriisi kyseenalaisti radikaalisti suomalaisten uskon tekniseen ja taloudelliseen edistykseen eivätkä kestokulutushyödykkeet näkyneet enää tärkeimpien toiveiden listalla. 1980-luvulla "markkinatalouden normisto" löi läpi Suomessa osittain kansainvälisen mallin mukaan. Työn tuottavuudesta, yritysten voitoista ja yrityksen arvon kehityksestä pörssissä tuli yhteiskunnan hyvyyden signaaleita läpi läntisen maailman ja politiikan tasolla tämä näkyi esimerkiksi erilaisten markkinoiden deregulaationa. Paradoksaalisesti samaan aikaan myös postmaterialistiset "vaihtoehtoarvot" vahvistuivat ja vihreä liike sai alkunsa. 2000-luvulla individualistisen vapauden ja itsensä toteuttamisen arvostukset ovat entisestään kasvaneet. "Tehdä mitä itse haluaa" ja "tehdä jotakin uutta ja omintakaista" ovat nousussa. "Totutuista tavoista kiinnipitäminen" on tärkeää yhä harvemmalle.

Miten lamat ovat muuttaneet suomalaisten perusarvoja? Eivät juuri mitenkään. Esimerkiksi vuonna 1993 suomalaisten kolme tärkeintä arvoa olivat: Terveys, perheen turvallisuus ja maailmanrauha. Täsmälleen samat arvot olivat keskeisiä "kasinokapitalismin" huippuvuonna 1986. Voidaan hyvin kysyä kuinka merkittäviä muutoksia koronakriisi voi tuoda mukanaan. Onko ihmisen tunneskaala - rakkaus, viha ja mustasukkaisuus - kehittynyt lopultakaan mitenkään esimerkiksi viimeisen kahden tuhannen vuoden aikana? Vastavuoroisuusperiaatteen historia näyttäisi olevan yhtä pitkä kuin ihmisen. Ehkä keskeisin arvojen muutos liittyy siihen, kuinka kriisin aikana suhteemme yhteiskuntaan ja yksityisyydensuojaan muuttuu ja kollektivismi nousee uudelleen arvoonsa.

8. Ennuste: Yhteiskunta tulee jälleen "näkyväksi"

Markkinatalouden myötä 1980-luvulta alkaen Suomessa yleistyi käsitys, jonka mukaan me kaikki olemme oman onnemme seppiä. Yrittäjistä tuli sankareita ainakin puheiden tasoilla. Koronakriisin myötä havahduttiin siihen, että kansakunta on muutakin kuin kasa itsellisiä

veronmaksajia ja yrittäjiä. Yhteiskunta on vakuutusturva ja turvaverkko, josta myös yrittäjällä pitää olla oikeus saada tukea ja apua. Mutkikkaassa keskinäisriippuvuuksien maailmassa kaikki tarvitsevat toisiaan. Suomi ei elä pelkästään viennistä. Kansallinen solidaarisuus saattaa olla viruksen vastaisen taistelun voittaja. Kääntöpuolena voi olla uusnationalismi eli se, että käsitys liikkuvuuden ja globalisaation siunauksellisuudesta muuttuu paljon kriittisemmäksi.

9. Ennuste: Palomuurien ja kontrolliyhteiskunnan aika

Vuosituhanne alun finanssikriisi toi mukanaan finanssitalojen uudenlaisen säätelyn. Vakuutus- ja pankkitoiminta, kuten myös riskipankkitoiminta ja maksuliikenne, piti erottaa selvästi toisistaan ja pankkien vakavaraisuusvaatimuksia kasvatettiin. Korona tuottaa samanlaisia vaikutuksia: Viruksilta suojaavia ”palomureja” aletaan rakentaa niin organisaatioiden sisään kuin kansakuntien rajoille. Länsimainen vapaan liikkuvuuden ihanne tulee kyseenalaistetuksi ja monessa maassa ihmisten digitaalisesta jäljittämisestä tulee normaalikäytäntö. Kiinan malli levisi myös Eurooppaan. kun esimerkiksi kasvojen tunnistustekniikka arkipäiväistyy. Epidemioiden hallitsemiseksi terveysviranomaiset saavat luvan matkapuhelinten reittien jäljittämiseen. Kansalaisoikeuksia kyseenalaistavat poikkeuskeinot vakiintuvat monessa maassa. Suomalainen oikeuslaitos ja vapaa media olivat lopulta poikkeus jopa eurooppalaisessa ympäristössä

Ehkä oleellisin tämän päivän arvomurros liittyy runsas sata vuotta sitten tehtyyn nousevan modernismin arviontivirheeseen: epäproblemaattiseen uskoon teknologisen tehokkuuden, taloudellisen rationaalisuuden ja tieteelliseen totuuden, kehityksen ohjattavuuden ja hallittavuuden mahdollisuudesta. Maksammeko tänä päivänä vuosisadan alkupuolen systeemien universaaliin hallittavuuteen ja edistykseen liittyvän maailmankuvan hintaa? Myös suurkapitalismi tulee aikaisempaa kriittisemmin arvioituksi.

4) Kansallinen varallisuus ja suurkapitalismin systeemiset riskit

10. Ennuste: Fragmentoituva maailmantalous

150 vuoden ajan maailmantalouden suuri linja oli ollut yhä suurempien talousyksiköiden synty, jota globaali poliittinen integroituminen oli vahvistanut. Yrityksissä suurtuotannon edut olivat mahdollistaneet tuottavuuden kasvun ja nämä edut siirtyivät kuluttajahintoihin. Globaali talous hyödytti länsimaista kuluttajaa, joka sai yhä parempia teknologisia tuotteita vuosi vuodelta halvemmalla. Koronakriisi palauttaa työtä lähemmäksi markkinoita ja paikallisuudesta tulee myös myyntivaltti. Tuotantoketjut lyhenevät.

1900-luvulla suurkapitalismin synty liittyi kehitykseen, jossa sähkön, rautateiden, puhelinyhteyksien ja autojen tieverkostojen maailma integroitui aikaisempaa yhtenäisemmäksi kokonaisuudeksi. Tehtaissa suuri joukko ihmisiä sidottiin yhteiseen kohtaloon, sama oli tapahtunut alustavasti kansallisvaltioiden tasolla jo 1800-luvulla. Massatuotannon kehitys edellytti massajakelun kehitystä ja maapallo kutistui entisestään. Tällaisessa tilanteessa syntyi kulttuurisia tulkintoja hallittavista kokonaisuuksista ja myös hallitsemisen tarpeesta. Tieteen ja teknologian läpimurtojen ja modernin aktiivisen ja edistysuskaisen asenteen seurauksena tietoisesti hallittaviksi elementeiksi nousivat niin vitamiinit, hormonit, bakteerit, kromosomit kuin atomivoima, tehdasorganisaatio hyvinvointivaltio ja kansantalous.

Koronakriisi horjuttaa uskoa hallittavuuteen. Puhutaanpa sitten ekosysteemistä, globaaleista markkinavoimista tai teknologisista systeemeistä, pitkälle viety integroituvuus on johtanut paitsi ehkä taloudelliseen vaurauteen niin myös kehityksen epävakauteen, järjestelmien huonoon ohjattavuuteen, toiminnan läpinäkymättömyyteen ja lopulta ennustamisen vaikeuteen. Koronakriisin pitkittyessä ja taloudellisen laman myötä voi syntyä ideologioita ja ratkaisuja, joiden avulla muutoksen nopeutta hidastetaan. Tällaisia mahdollisia ratkaisuja ovat esimerkiksi kriittisten kytkentöjen vähentäminen paikallistamalla kriisien seuraamukset (eli suurien teknisten järjestelmien välttäminen), opportunistin ja oman edun ajamisen tekeminen kalliiksi, virheystävällisten teknologioiden ja paikallisten suojelujärjestelmien syntyminen. Kiltalaitos, säädöt ja suku nousevat arvoonsa kuten keskiajalla ruton seurauksena.

Saksalainen Ernst von Weizsäcker on puhunut ”virheystävällisen yhteiskunnan” mahdollisuudesta – yhteiskunnasta, joka suosii riskinottoa ja hyväksyy epäonnistumiset, samanaikaisesti kuitenkin minimoiden väärin arvioiden seuraamukset. Kytkentöjä teknologisten ja sosiaalisten järjestelmien väliltä puretaan, valtaa hajautetaan ja vahinkoja lokalisoidaan. Tällainen murros olisi selvästi päinvastainen suunta mihin universaalin modernismin nimissä on viimeisen vuosisadan aikana pyritty. Systeemien ohjailun sijaan luotaisiin sellaisia yhteiskunnallisia rakenteita ja strategioita, jotka kestäisivät väärinarvioinnit ja yllätykset. Pyrkimys ei siis olisi maksimaalinen tehokkuus ja sitä seuraava pieni epävarmuuden sietokyky, vaan kohtuullinen tehokkuus ja vahva monimuotoisuutta ylläpitävä elinvoimaisuus.

Kansainvälisten arvotutkimusten mukaan vahva individualismi yhdistettynä vastuuntuntoon ja keskinäiseen luottamukseen on tyypillistä skandinaaveille. Suomessa ja Ruotsissa kaksi kolmasosaa

ihmisistä sanoo yleisesti luottavansa kanssaihmiisi. Ronald Inglehartin arvotutkimusten mukaan tämän suurempaa luottamusta ei löydy mistään muualta. Esimerkiksi Italiassa ja Espanjassa vain noin joka kolmas ihminen sanoo luottavansa kanssaihmiisi. Voisiko tämä osittain myös selittää, miksi pohjoismaissa turvauduttiin enemmän suosituksiin kuin käskyihin viruksen suojautumisessa? Olisiko niin että hyvinvointivaltio ei olekaan tuhonnut oma-aloitteisuutta tai yhteisöllistä moraalia, vaan tehnyt ne mahdolliseksi? Yksilöllisyys kumpuaa kollektiivisesta turvallisuudesta. Suomessa luottamus instituutioihin on ennätyskorkealla.

Tulevaisuususkon, optimismin ja luottamuksen vaikutusta ihmisen terveyteen on tutkittu lääketieteen ja psykologian kentällä viime vuosina runsaasti ja tulokset osoittavat positiivisen tulevaisuususkon olevan merkittävä vaikutus muun muassa eliniän pituuteen, sairauksien välttämiseen ja sairauksista elpymiseen. Sekä kansanterveyden että -talouden kannalta luottamus tulevaisuuteen ja pelkojen voittaminen onkin avain parempaan tulevaisuuteen myös koronaviruksen aikana. Optimisti kokee toiminta-avaruutensa laajaksi ja käyttäytyy sen mukaisesti omaa kehoansa (ja talouttaan) kuunnellen ja pitkän aikavälin vastuullisuutta korostaen. Suomen historiassa kriisit ovat yleensä johtaneet suurkapitalismin uusiutumiseen. 1800-luvun puolenvälin nälkävuodet synnyttivät modernin maatalouden, jossa viljan viljelyn ohelle kehitettiin nykyaikaista maidonjalostusta ja meijeriteollisuutta. Vastaavasti 1940-luvun raskaat sotakorvaukset synnyttivät modernin metalli- ja konepajateollisuuden ja 1990-luvun lama tietoteollisen ekosysteemin. Stockmannin, Valion, Koneen ja Nokian juuret löytyvät kriisivuosilta. Miksi 2020-luvun kriisi olisi erilainen?

Suurkapitalismin käännekohdissa, jota ehkä nyt olemme todistamassa, katse tulee kohdistaa bruttokansantuotteen kaltaisista nopeasti vaihtelevista virtasuureista hitaasti kumuloituvaan varallisuuteen kestävästi hyvinvoinnin ja myös uuden nousun lähteenä. Laaja-alaisen varallisuuden kirjanpito korostaa kriisiajan huolenpitoa yhteiskunnan elintärkeistä ydintoiminnoista. Esimerkiksi maksuliikennettä voidaan pitää yhtenä verenkiertojärjestelmänä, jonka ei pidä antaa romahtaa missään olosuhteissa. Sama koskee myös fyysistä liikennettä, kommunikaatioyhteyksiä, vesi- ja sähköhuoltoa. Yhtälailla huolta on syytä kantaa kansanterveyden, osaamisen ja sen verkostojen sekä sosiaalisen luottamusväylien ylläpidosta. Monien luonnonvarojen ja rakennetun ympäristön kaltaisten resurssien arvo tulee kansantaloudellisesti ilmeiseksi vasta, kun kuopasta nousee ylös. Suurin tuhlauksia on jättää koulutettu väestö toimettomaksi huonoina aikoina ja olettaa, että osaaminen säilyisi automaattisesti. Lama-aika on koulutuksen ja uudelleen orientoitumisen kulta-aikaa.

Lähteitä

Ahlqvist K., Kotkavuori J. (1994) Kirpuista kasvoi kaupan ala. Tietoaika 4/1994.

Braudel, Fernand (1977). Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Carver CS, Scheier MF, Segerstrom SC. Optimism. Clin Psychol Rev. 2010;30:879–89.

Diener E, Chan MY. Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity. Appl Psychol Heal Well-Being. 2011;3:1–43.

Hagemann, Harald & Michael Landesmann (1996). Sombart and Economic Dynamics. Teoksessa Jürgen Backhaus (toim.): Werner Sombart (1863-1941)-Social Scientist, Vol II: His Theoretical Approach Reconsidered. Marburg: Metropolis-Verlag.

Hilferding, Rudolf (1910/1985). Finance capital. A study of the latest phase of capitalist development. London: Routledge-Kegan.

Heather N. Rasmussen, Michael F. Scheier, Joel B. Greenhouse, Optimism and Physical Health: A Meta-analytic Review, Annals of Behavioral Medicine, Volume 37, Issue 3, June 2009, Pages 239–256, <https://doi.org/10.1007/s12160-009-9111-x>

Howell RT, Kern ML, Lyubomirsky S. Health benefits: Meta-analytically determining the impact of well-being on objective health outcomes. Health Psychol Rev. 2007;1:83–136.

Inglehart, Ronald (1997) Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton University Press, Princeton.

Joutsenniemi, K., Härkänen, T., Pankakoski, M., Langinvainio, H., Mattila, A. S., Saarelma, O., Lönqvist & Mustonen, P. (2013). Confidence in the future, health-related behaviour and psychological distress: results from a web-based cross-sectional study of 101 257 Finns. BMJ open, 3(6), e002397.

Laurila E.H. (1985) Kulutus Suomen kansantaloudessa 1900-1975, ETLA B:42, Helsinki.

Maula, Pantzar, Raijas (1995) Kulutuksen trendit
Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 8/1995

Mitchell A., Elgin D. (1977) Voluntary Simplicity: Life Style of the Future. The Futurist, August 1977.

Mustonen P. (2015) Elämä pelissä. Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim 2015;131(23):2231-7

Mustonen P., Mattila A. (2017) Pessimistiä harmittaa useammin, pidempään ja enemmän! Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim 2017;133(23):2231-6

Penttilä I. (1993) Kotitaloudet ja lama. Tietoja laman taloudellisista seurauksista 1991 ja 1992. Tilastokeskus, SVT, Tulot ja kulutus 1993:11.

Polak, F. L. (1961). The Image of the Future: Enlightening the Past. Orientating the Present.

Puohiniemi, Martti (1993) Suomalaisten arvot ja tulevaisuus: Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta. Liite 2. Valtioneuvoston kanslia: Painatuskeskus: Tilastokeskus.

Shama A. (1981) Coping with Stagflation: Voluntary Simplicity. Journal of Marketing, Summer, 1981.

Stakes ja STM (1994) Nälkä. Raportteja 153.

Suhonen P. (1988) Suomalaisten arvot ja politiikka. WSOY, Juva.

Shiller, R. J. (2019). Narrative economics: How stories go viral and drive major economic events. Princeton University Press.

United Nation University (2012). Inclusive Wealth Report 2012. Measuring progress towards sustainability. Cambridge: Cambridge University Press

Uusitalo, L., Lindholm, M. (1994) Kulutus ja lama. Kuluttajien kokemukset, odotukset ja sopeutuminen lamaan. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D-209.

Wilhelm M., Keith J.G. (1987) Predictors of Voluntary Simplicity in Consumer Behavior. Journal of Consumer Studies and Home Economics, 1987:11.

